

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Natuurlijke historie als exploratie en exploitatie

Corbey, R.H.A.; Sliggers B., Allegaert P.

Citation

Corbey, R. H. A. (2009). Natuurlijke historie als exploratie en exploitatie. In A. P. Sliggers B. (Ed.), *De exotische mens* (pp. 67-76). Gent: Lannoo. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/44568>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Leiden University Non-exclusive license](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/44568>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Natuurlijke historie als exploratie en exploitatie

Corbey, Raymond

Published in:
De exotische mens

Publication date:
2009

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):
Corbey, R. H. A. (2009). Natuurlijke historie als exploratie en exploitatie. In B. Sliggers, & P. Allegaert (editors), De exotische mens. (blz. 67-76). Gent: Lannoo.

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- ? Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research
- ? You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- ? You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright, please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

De ontdekkingsreizen van James Cook in het laatste kwart van de 18de eeuw leverden een schat aan gegevens op, zowel geografisch, natuurhistorisch, antropologisch als etnografisch. Portret van een man van Nieuw-Zeeland naar een tekening van W. Hodges (*A voyage to the Pacific Ocean Undertaken by the command of His Majesty, for making Discoveries in the Northern Hemisphere*, Londen 1784, Jeylers Museum)

RAYMOND CORBEY

NATUURLIJKE HISTORIE ALS EXPLORATIE EN EXPLOITATIE¹

In de 19de eeuw kenden musea, dierentuinen, botanische tuinen, werelddtentoonstellingen, archieven, diorama's en antropologische fotografie een grote bloei. Ook het tentoonstellen van mensen uit verre streken past in deze reeks. Een motief dat in dit conglomeraat telkens weer terugkeert, meer of minder expliciet, is dat van een visuele encyclopedische inventarisatie van de wereld, met inbegrip van mensen. Dit idee en ideaal was nauw vervlochten met de tendens naar meer controle en toezicht. Exploratie en exploitatie, bestudering en beheersing, gingen hand in hand, niet het minst door de snelle koloniale expansie van een aantal Europese staten.

De natuurlijke historie van de 18de en 19de eeuw streefde naar indeling en benoeming van alle levende wezens op aarde en speelde in genoemde praktijken een rol van betekenis. In wat hier volgt beschouw ik de natuurlijke historie – tegenwoordig spreken we van biologie of biowetenschappen – en aangrenzende disciplines niet alleen als een cognitieve, maar tevens als een politieke onderneming. Het verband tussen kennis en macht zorgt minstens sinds Nietzsche voor felle, vaak vrij abstracte filosofische controversen waarin ook wetenschappelijke kennis veelal als *Herrschaftswissen* gezien wordt. Hier wil ik het concreet houden, en dat verband verkennen aan de hand van overeenkomsten qua perspectief tussen bekijken, fotograferen, vertellen en beheersen. Dat klinkt, toegegeven, wat cryptisch. Ik hoop dat hieronder duidelijk wordt wat ik hiermee bedoel.

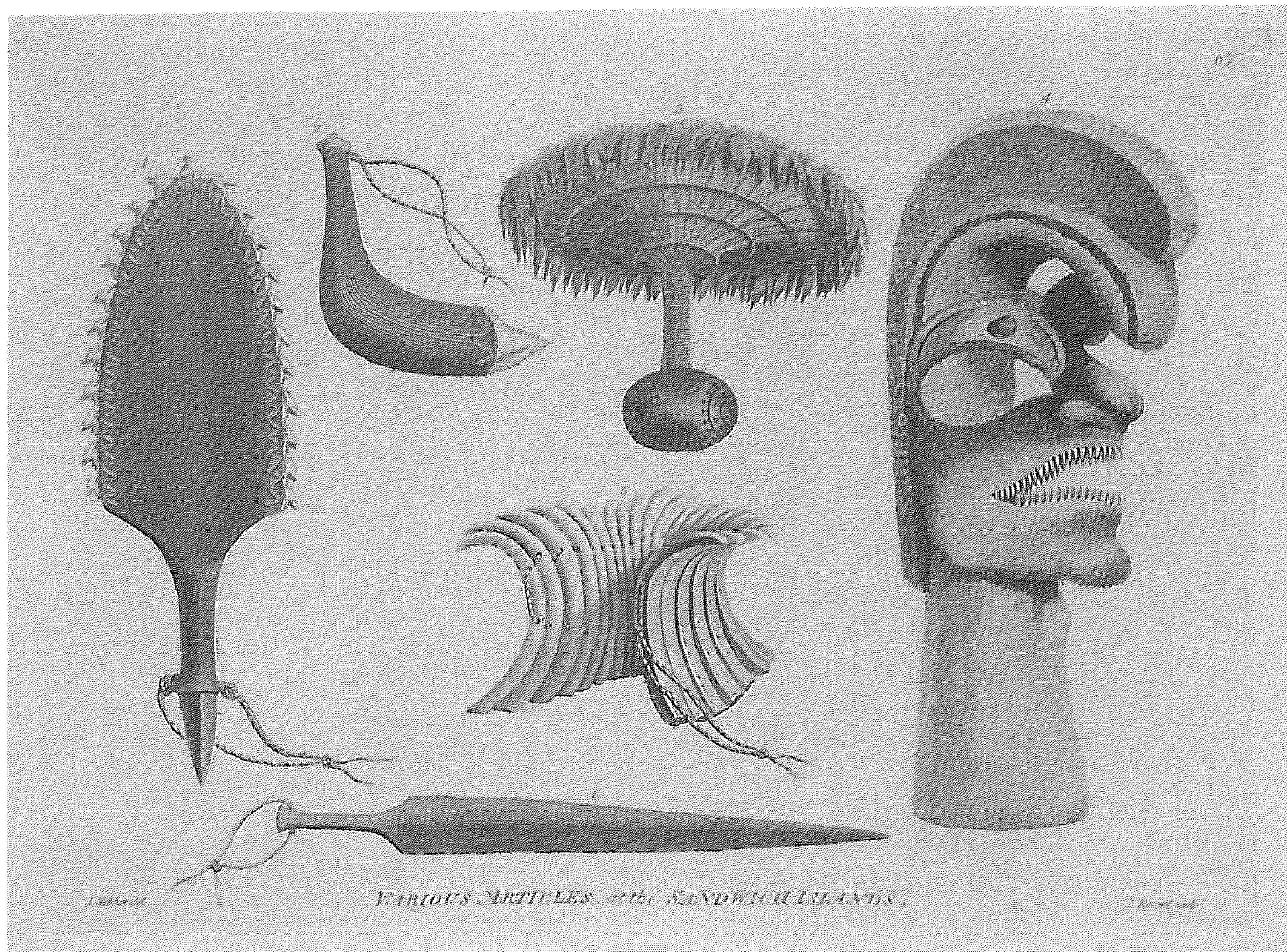
Naast portretten is in de beschrijvingen van de reizen van James Cook veel aandacht voor de plaatselijke gebruiken ingeruimd: Een meisje van Otaheite (Tahiti), 'bringing a present', naar een tekening van J. Webber (*A voyage to the Pacific Ocean. Undertaken by the command of His Majesty, for making Discoveries in the Northern Hemisphere*, Londen 1784, Teylers Museum)

INVENTARISEREN

In 1800 presenteerde Charles Willson Peale in zijn Philadelphia Museum een complete inventarisatie van alle schepselen, schakels in de 'Great Chain of Being' – van wormen via hogere dieren en 'wilden' en hun werktuigen tot en met de westerse mens als hoogste in de hiërarchie.² Zulke musea kwamen vaak voort uit rareiteitenkabinetten van vorsten en rijke burgers, werelden in het klein die de macrokosmos bemonsterden en onthulden. Analoot met deze musea werden botani-

A YOUNG WOMAN OF OTAHEITE, bringing a PRESENT.

sche tuinen sinds de zestiende eeuw vaak beschouwd als inventarisaties van de schepping of zelfs als herscheppingen van het paradijs. Dat sloot dan weer aan bij de 'natuurlijke theologie' die haar weg naar de Schepper zocht via diens schepselen. Ook Linnaeus trachtte nog de systematiek in Gods schepping te achterhalen door dieren en planten te groeperen aan de hand van overeenkomsten en verschillen. India zelf werd in reisverhalen uit de 19de en het begin van de 20ste eeuw vaak aangeduid als een museum of tentoonstelling van de mensheid.

In de loop van de 19de eeuw stelden natuurhistorische musea hun bezoekers vervolgens een andere, nu diachrone hiërarchie voor: een evolutie van het leven die als een onvermijdelijke vooruitgang werd gedacht en gericht was op de westerse beschaafde mens als na-

tuurlijk eindpunt. Het antropologisch Pitt Rivers Museum in Oxford is een mooi voorbeeld van dit nieuwe ordeningsbeginnsel. Ook al waren christelijke connotaties naar de achtergrond verdwenen, het zou nog een tijd duren voordat hetzelfde gebeurde met de uit de Verlichting stammende vooruitgangsidee. In de loop van een paar eeuwen volgden verschillende ordeningsbeginnselen schepping, vooruitgang, evolutie – elkaar op. De verschillen tussen zulke verzamelingen en de periodes waarin ze bijeengebracht werden zijn natuurlijk even belangrijk als hun overeenkomsten. Maar wat mij hier interesseert is een opvallend kenmerk dat zij lijken te delen, namelijk het streven naar inventarisatie van de wereld en haar geschiedenis, in het bijzonder van nog niet zo lang tevoren geannexeerde overzeese gebieden.

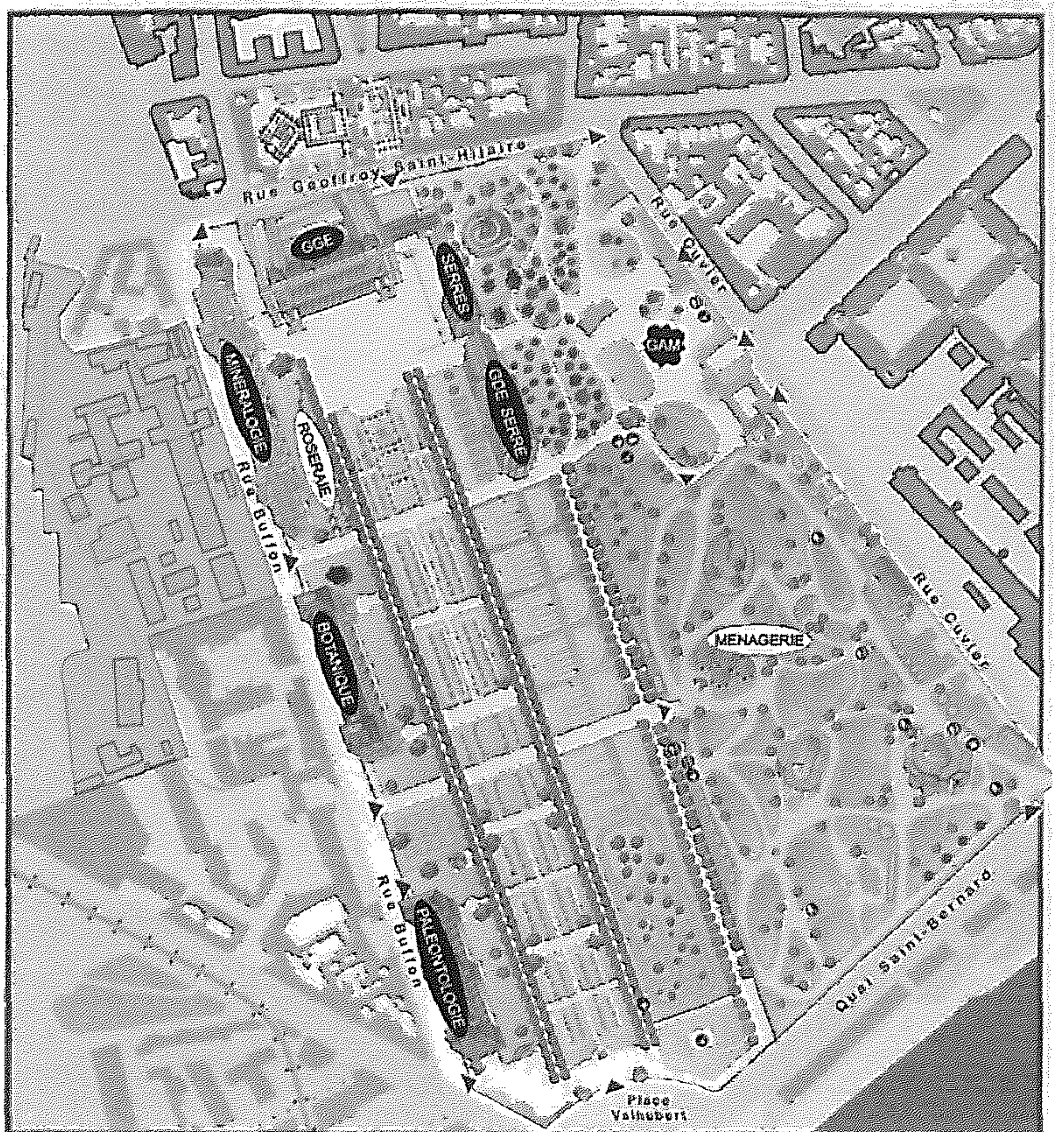
Van de wereldreizen door James Cook aan het eind van de 18de eeuw ondernomen, werden grote collecties etnografica aangelegd die in Europa onmiddellijk hun weg naar musea vonden. Hier gebruiksvoorwerpen van de bewoners van de Sandwich Eilanden naar een tekening van J. Webber (*A voyage to the Pacific Ocean Undertaken by the command of His Majesty, for making Discoveries in the Northern Hemisphere*, London 1784, Teylers Museum)

Van La Condamine, Cook en La Pérouse in de 18de eeuw tot, bijvoorbeeld, de Nederlandse verkenning van Nieuw-Guinea in het begin van de 20ste eeuw (zie afb. p.70), waren er expedities die landschappen aan de uiterste grenzen van de westerse invloedssfeer exploreerden, in kaart brachten en bestudeerden. Grote hoeveelheden minerale, dierlijke, plantaardige en menselijke objecten, met inbegrip van tienduizenden mensenschedels en zelfs levende mensen, vonden hun weg naar Europa. Daar verrijkten ze musea, dierentuinen en botanische tuinen, waar ze werden ontsloten, geordend, overzichtelijk en toegankelijk gemaakt voor visuele inspectie. Op allerlei manieren waren zulke inventariseringen van koloniale landschappen visueel van opzet. De 19de-eeuwse frenologie, craniologie, fysiognomie en antropometrie veronderstelden dat de uiterlijke vorm en fysieke verschijning van het lichaam het innerlijke karakter – de onveranderlijke essentie – othulden van, vooral, andere 'rassen', prostituees, misdadigers, en 'krankzinnigen'. Deze mensen moesten dus zorgvuldig geïnventariseerd en gemeten worden, waarbij men de nieuw ontdekte fotografie meteen antropometrisch inzette.

Mircea Eliade heeft het begrip 'kosmisering' geijkt voor de rituele en symbolische aspecten van de inbezitting van vreemde ruimtes en woeste streken.³ Bij de kolonisatie van nieuwe gebieden werden vlaggen geplant, kruisen en grensstenen opgericht en werden nieuwe namen gegeven (zoals Nouvelle Anvers of Nieuw Amsterdam). Ook het uitvoeren van rituelen als de eerste heilige mis ter plekke of het trekken van grenzen op landkaarten kwam vaak neer op een zowel reële als rituele en symbolische annexatie. Wat tot dan toe vreemd, onbekend, ongeordend, verwarrend en vaak ook bedreigend was geweest, werd geordend en opgenomen in de bekende wereld, in de sfeer van de Beschaving en het Christendom. Ook activiteiten als verzamelen, classificeren en archiveren kenden, lijkt mij, een moment van 'kosmisering', van rituele en symbolische inbezitting. Linnaeus en andere onderzoekers vatten de natuurlijke historie uitdrukkelijk op als het aanbrenge van orde in de chaos van de natuur.

CONTROLLEREN

Wij zien dus hoe op inventariseren gerichte bezigheden bijna onmerkbaar overgingen in op controle gerichte bezigheden. Het verlangen naar overzicht en kennis en het streven naar toezicht en macht gingen hand in hand. Dat wordt nog duidelijker wanneer wij twee reeksen werkwoorden naast elkaar zetten die dit janusgezicht van de westerse hegemonie over niet-westerse volkeren en de menselijke hegemonie over andere soorten beschrijven. Het aspect inventarisatie is aanwezig in activiteiten als beschrijven, meten, in kaart brengen, indelen, benoemen, registreren, archiveren, analyseren, onderzoeken, verzamelen en tentoonstellen. Sommige van deze activiteiten doen reeds denken aan het aspect van controle en toezicht. Maar ze zijn nog nadrukkelijker aanwezig in een tweede reeks activiteiten als exploreren, openleggen, tellen, onderwerpen en exploiteren.

De geïnventariseerde, in bezit genomen, 'gekosmiseerde' natuur. Recente plattegrond van de huidige *Jardin des Plantes* te Parijs, die globaal nog steeds dezelfde linnaeïsche indeling heeft als in de 18de eeuw (Uitgave Muséum national d'Histoire Naturelle, Parijs)

Overheden realiseerden zich goed dat de inzichten van de natuurlijke historie commercieel en economisch van pas kwamen. De Royal Botanic Gardens van Kew en de Société Zoologique d'Acclimatisation te Parijs droegen in de 19de eeuw bij tot de welvaart van beide koloniale mogendheden door de verbetering van exploitatiemethoden van handelsgewassen als sisal en rubber. Veel eerder al was de Leidse Clusiustuin dienstbaar aan de Hollandse tulpenbollenteelt en heette de huidige Jardin des Plantes te Parijs 'Jardin Royal des Plantes Médicinales'. Zelfs de 17de-eeuwse ideaalvoorstelling van de botanische tuin als herschapen hof van Eden bevatte nadrukkelijke toespelingen op het herstel van de onderschikking van planten en dieren aan de mens, die verloren was gegaan bij Adams zondeval en verdrijving uit het paradijs.

Ook waren vroeg-moderne natuuronderzoekers geneigd de soorten in te delen naargelang van hun nut voor en hun relatie met de mens. Zo werden ze aan menselijke doelstellingen onderworpen: waren ze eetbaar, nuttig, waren ze tam of wild, mooi of lelijk, nobel of laagbijdegronds? Daarnaast diende hun morele of allegorische betekenis als ordeningsbeginsel. Pas langzamerhand kregen minder antropocentrische, sterker intrinsieke en objectieve indelingsprincipes de overhand, ook al bleven esthetische en morele beoordelingen in dierkundige beschrijvingen opduiken, bijvoorbeeld in het werk van Linnaeus.

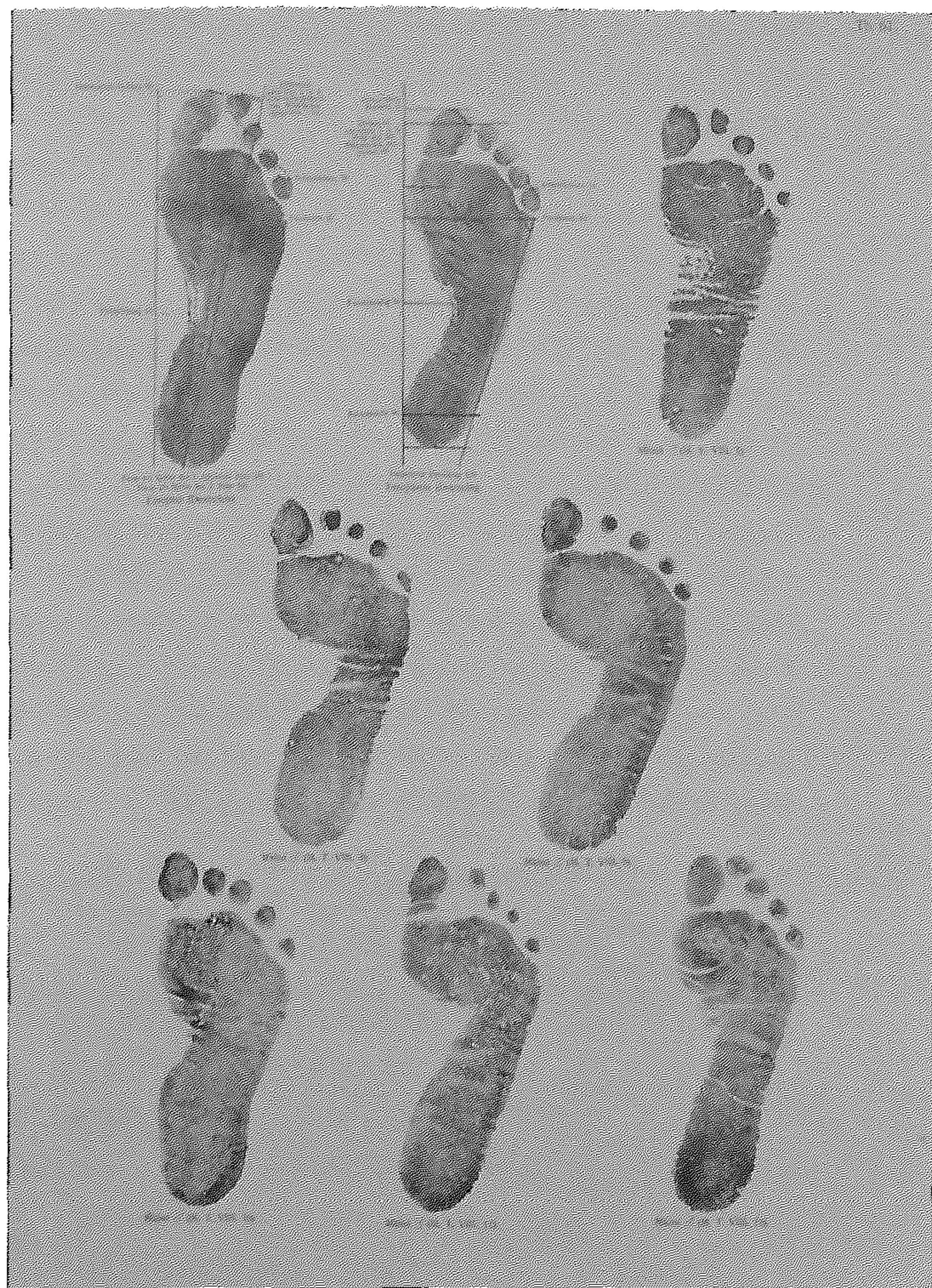
Veel wetenschappelijke expedities tijdens de periode van de koloniale expansie waren tevens militaire en commerciële ondernemingen in nationalistische geest. Het feit dat bijvoorbeeld de zuidwestkust van Nieuw-

Guinea pas betrekkelijk laat is bestudeerd, weerspiegelt het geringe politieke en militaire belang van dit gebied. De volkenkundige musea te Delft en Leiden dienden mede voor de vorming van koloniale ambtenaren. De Amsterdamse evenknie begon als een museum van koloniale producten, en het museum van de grote havenstad Rotterdam was verbonden met de koloniale handel. Het Koninklijk Museum voor Midden-Afrika van Tervuren in België is een van de duidelijkste voorbeelden van de manier waarop aardrijkskundigen, geologen, plantkundigen en etnologen allen hebben bijgedragen tot de schepping van een effectieve en efficiënte koloniale infrastructuur.

De volkenkundige musea in Bergen Dal en Cadier en Keer waren oorspronkelijk missiemusea, geassocieerd met de inlijving van niet-Christenen. Op de mondiale missietentoonstelling van 1925 in het Vaticaan was een van de zalen gewijd aan een gedetailleerde kwantitatieve inventarisatie van de katholieke missie. Missie en zending waren even veelomvattende, universele en totalitaire projecten als de natuurlijke historie en profiteerden al evenzeer van de commerciële en imperialistische expansie van Europese staten. Om Eliades term nog eens te gebruiken: missie en zending 'kosmiseerden' zielen zoals Europese staten landschappen en lichamen.

Veel dierentuinen kwamen in de negentiende eeuw voort uit vorstelijke menagerieën die bijdroegen tot het aanzien van koningen en verwezen naar hun heerschappij over of contacten met verre gebieden. Ook vergemakkelijkten ze onderzoek van exotische dieren, zoals verricht door wetenschappers als graaf Buffon in Frankrijk of als Aernout Vosmaer in Nederland, die directeur was van de menagerie en het naturaliënkabinet van stadhouder Willem V. De latere dierentuinen symboliseerden de heerschappij van de mens over de natuur en de heerschappij van Europese staten over overzeese gebieden. Hun monumentale exotische architectuur weerspiegelde imperialistische opvattingen en ambities. In 1801 schrijft Bernard de Lacépède in zijn woord vooraf bij een omvangrijke beschrijving van de menagerie van het Muséum d'Histoire Naturelle te Parijs aan die menagerie in hoofdzaak drie doeleinden toe. In de eerste plaats moet ze het publiek vormen en onderwijzen, daarnaast moet ze dierkundigen studiemateriaal leve-

ren, en ten slotte moet ze de samenleving nóg directer dienen door uitheemse dieren met een economisch nut aan hun nieuwe omgeving te doen wennen.⁴ Instellingen als de Acclimatisation Society of Great Britain (1860-1866) waren geheel aan de veredeling van tropische soorten gewijd.

In de zoo van Antwerpen verbaasde men zich over 'Jefke van de Zoo', die uit Congo afkomstig was (zie p.7), in de dierentuin van de Bronx in New York over de Afrikaanse pygmee Ota Benga, in Hamburg over honderden mensen uit allerlei koloniën die Carl Hagenbeck tentoonstelde. De aanwezigheid van 'exotische' mensen in dierentuinen of op rondreizende *Völkerschauen* beantwoordde aan het motto 'bestudering en beheersing'. Begeleidende teksten stereotypeerden hen veelal als wilde, ongeremde en barbaarse koppensneller en

Een kamp van de derde Nederlandse Nieuw-Guinea-expeditie, 1912/1913, in de buurt van het dorp Nangoel. Bij zulke gelegenheden gingen wetenschappelijke, commerciële, politieke, militaire en religieuze belangen hand in hand. Onder de deelnemers bevonden zich een plantkundige, een zoöloog-antropoloog, een mijnbouwkundige, een cartograaf en een detachement militairen (Fotoarchief van het Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde, Leiden)

Meetresultaten van voetafdrukken, in F. Fülleborn, *Beiträge zur physischen Anthropologie der Nord-Nyassa-Länder (Deutsch-Ost-Afrika)*, Berlin 1902, plaat 61 (Teylers Museum)

menseneters, die fel contrasteerden met de 'beschaafde' Europeanen. Deze teksten putten uit een beschavingsidoom dat tijdens het hoogtij van het kolonialisme wijd verbreid was en dat een vooruitgang van wildheid naar (westerse) beschaving poneerde. Het vergoelijkte koloniale activiteiten door deze voor te stellen als een morele verplichting om achterlijke, dierlijke mensen te helpen door ze te beschaven. Opnieuw zien we een parallel tussen de overheersing van andere rassen en de overheersing van andere soorten. Het beschavingsidoom lijkt nogal op de symboliek die het temmen van dieren in het circus nog steeds heeft.

Nogal wat wetenschappelijke activiteiten sloten dus aan bij de politieke doelstellingen en economische behoeften van koloniale mogendheden en bij hun streven naar ordening, telling, registratie en toezicht. Die was overigens behalve op exotische mensen ook gericht op criminelen en volksbuurten in eigen land.

EEN PANORAMA VAN RASSEN

Ik heb het hierboven eerst gehad over de natuurlijke historie en aangrenzende disciplines als zoektocht naar kennis, en vervolgens over kennis als middel om toezicht uit te oefenen. Ik zal nu mijn beschouwing over de relatie tussen inventariseren en controleren vervolgen door een subtiel verband tussen deze twee momenten in de geschiedenis van de bestudering van de natuur te belichten. Het betreft de verhouding tussen het visuele, het fotografische en het verhalende perspectief.

In december 1865 stelde de arts Joseph Fayrer aan de Asiatic Society of Bengal voor alle 'rassen' van de Oude Wereld bijeen te brengen in een uitgebreide etnologische tentoonstelling. Levende individuen zouden op schouwburgloges lijkende cellen betrekken, waar bezoekende wetenschappers hen konden opmeten en fotograferen, en afgietsels van hun lichaamsdelen kon-

Afbeelding XIX uit *Descriptive Ethnology of Bengal* door Edward T. Dalton, Calcutta, Office of the Superintendent of Government Printing, 1872. De afbeeldingen 1, 2 en 3 zijn van bewoners van het dal van Manipur, terwijl afbeelding 4 een lid van de Angami Naga voorstelt, 'een van de krijgshaftigste en woeligste Naga-stammen', aldus het onderschrift, 'totdat na jaren van aanvallen op de dorpen van Britse onderdanen en vergeldings- of verzoeningsexpedities in hun gebied de bestuurseenheid Naga Hills werd ingesteld' (Teylers Museum)

den maken om deze onderling te vergelijken. De cellen konden vanuit een centraal punt worden overzien, ongeveer zoals men vanaf het toneel van een schouwburg in alle loges kan kijken. De blikrichting was in Bengalen echter omgekeerd gepland.

Dit panorama van rassen kwam door allerlei praktische en politieke problemen niet tot stand. Wel maakte het de weg vrij voor een overeenkomstig project, sterk ondersteund, ook financieel, door de koloniale regering: een fotografische inventarisatie van alle inheemse volkeren van het Indische subcontinent. Het resultaat was een echt encyclopedisch werk, de *Descriptive Ethnology of Bengal* van E.T. Dalton, in 1872 door de overheid in Calcutta gepubliceerd en geïllustreerd met steendrukken op basis van foto's (zie afb.). 'Het is als het over deze mensen gaat zonder meer in het belang van de staatslieden en bestuurders van Voor-Indië,' schreef Dalton in de inleiding over het district Chota Nagpur, 'een

gedetailleerd relaas te bezitten over de omstandigheden waaronder wij hen zo vaak aantreffen, namelijk vijandig tegenover een regering die toch geheel onbevooroordeeld tegenover hen is.'⁵

Een vergelijkbare volkenkundige inventarisatie resulteerde in *The People of India* door J.E. Watson en J.W. Kaye, in acht delen verschenen tussen 1868 en 1875. Een groot aantal foto's was hiervoor gemaakt door Britse officieren, op last van onderkoning Lord Canning. Het woord vooraf benadrukt onomwonden de noodzaak de inheemse bevolking beter te begrijpen en beter te regeren, in het bijzonder sinds een opstand tien jaar eerder. De koloniale overheid verdeelde de helft van de oplage voor studie onder ambtenaren en militairen.⁶

E.R.A. Serres, hoogleraar in de Natuurlijke Historie van de Mens te Parijs stelde in 1845 voor de ontdekking van Louis Daguerre wetenschappelijk in te zetten voor een 'fotografisch museum van mensenrassen'.⁷

Het werk van Edward T. Dalton munt niet alleen uit door zijn portretten van bewoners uit het uiterste Noordoosten van India, maar ook in de setting van hun woonomgeving, zoals hier de Mizhu uit Assam (*Descriptive Ethnology of Bengal*, Calcutta 1872, Teylers Museum)

De 'daguerrotypie' bood de mogelijkheid lichaamsproporties snel en nauwkeurig vast te leggen. Uitgebreide verzamelingen foto's van 'typen' van 'rassen' werden in de daaropvolgende decennia bijeengebracht door antropologische en volkenkundige genootschappen zoals de Berliner Gesellschaft für Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte, en vaak ook gepubliceerd. Daarbij bleef men uitgaan van de gedachte van onveranderlijke typen, wat kenmerkend was voor de natuurlijke historie van de 18de eeuw.

Het panoptisch visueel perspectief van iemand die zich in het midden zou bevinden van het ronde panorama van Bengaalse volkeren lijkt op dat van onze alledaagse visuele waarneming. Daarbij beschouwen wij onszelf immers als een natuurlijk middelpunt van de wereld die wij zien, die is opgezet rond de toeschouwer die er de spil van is. Een vergelijkbaar effect doet zich voor bij het oog van de camera als een quasi-archimedisch punt bij opnames van koloniale landschappen en *native types* die werden afgedrukt op duizenden koloniale prentbriefkaarten. Panoramische landschappen en lichamen worden afgebeeld alsof ze beschikbaar zijn voor de toeschouwer. Wellicht is Susan Sontags welbekende opmerking dat elk gebruik van de camera iets agressiefs heeft, enigszins overdreven, maar in dit verband lijkt haar visie hout te snijden. Fotograferen fungeerde als een visuele strategie van 'kosmiseren' – van ordenen en in bezit nemen.

Nu ga ik het even nóg wat ingewikkelder maken. Hoe verhouden zich het visuele en fotografische perspectief tot het vertellers- en verhaalsperspectief? Verhalen over vooruitgang en beschaving waren alomtegenwoordig in de verzamelingen en tentoonstellingen die ons hier interesseren en stuurden de zoekende blik. Ze voerden beschaafde of christelijke blanken ten tonele die op heldhaftige wijze het licht van de beschaving of van het goddelijke woord aan achterlijke wilden of heidenen brachten. Zulke verhalen stellen de geschiedenis van de mensheid over het algemeen voor als een voortschrijdende tocht naar de industriële beschaving van de negentiende-eeuwse Europese burgerij als het natuurlijke doel van de kosmische evolutie. Telkens weer wordt zo in de 19de eeuw de natuurlijke superioriteit, moreel en cognitief, van de eigen groep benadrukt. De ideeën en waarden van de verteller bepalen de beoorde-

ling van de personages, gebeurtenissen en ideologieën in de plot.

Opmerkelijk is dat die verhalen ertoe neigen, soms in hoge mate, een panoramisch overzicht van hun onderwerp te geven. De verteller bevindt zich gewoonlijk buiten het vertelde. Hij staat erboven en geeft blijk van overzicht over tijd en ruimte en van betrekkelijk vrije toegang tot wat de personages op uiteenlopende momenten en plaatsen denken en doen. De suggestie is dat het om een vogelperspectief veeleer dan een kikvorsperspectief gaat, wat een overigens uitstekende positie is om betekenis en waarde toe te kennen aan de opduikende personages en gebeurtenissen. De verteller bevindt zich in een bijzondere, bevoorrechte positie en beschikt over een uniek gezichtspunt. Het wekt de indruk dat het perspectief van de verteller, bijvoorbeeld de museumconservator, panoramisch is en suggereert onwankelbaar gezag, ontleend aan een archimedische positie.

Beide menselijke activiteiten, waarneming en verhaal, scheppen door hun structuur dus een indruk of illusie van overzichtelijkheid en transparantie. De suggestie is dat wie waarneemt of vertelt een bevoorrechte positie inneemt, analoog met een effect dat bij bepaalde vormen van fotografie optreedt. We worden hier geconfronteerd met het quasi-alwetende karakter van diverse representatieve praktijken uit de koloniale tijd, op verschillende niveaus. Als men die praktijken onder de loep neemt, blijkt dat zij een perspectief opdringen. Het geheel van waarnemingen en waarden dat zich aan de toeschouwer opdringt, is ogenschijnlijk natuurlijk, maar in werkelijkheid cultureel en historisch bepaald. Het leidde tot etnocentrische houdingen tegenover andere samenlevingen en antropocentrische houdingen tegenover andere soorten. Het meest basale niveau waarop zo'n effect zich aandienende was dat van de visuele waarneming.

ZELF EN ANDER

Het streven van de natuurlijke historie was de plaats te bepalen van alle levende wezens in het systeem van de natuur. Het was te verwachten dat onderzoekers juist op het punt waar ze de positie van de mens – hun eigen plaats – moesten bepalen, op problemen zouden

stuiten. In hun opvatting – of ze nu christelijke of cartesians-rationalistisch was – had de mens, hadden zijzelf immers een bijzondere status, als *imago Dei*, het enige wezen dat naar Gods beeld geschapen was, dan wel als rationeel en autonoom subject. Waar moest de natuurlijke historie zo'n wezen plaatsen, de Adam uit de oertuin, die alle schepselen een naam geeft en over hen heerst?

Dit probleem kwam nauwelijks aan de orde naar aanleiding van de onderworpen volken uit de koloniën. Ze werden meestal beschouwd als lager in de hiërarchie van 'rassen', als archaisch en statisch, als deel van de woeste, onontgonnen natuur. Binnen de Smithsonian Institution in Washington bijvoorbeeld werden niet-westerse volken tot voor kort ge(re)presenteerd in een 'natuurhistorisch' museum. Aan de Amerikanen van Europese komaf was binnen deze instelling daarentegen een historisch en een technologisch museum gewijd. Dat natuurhistorische museum telde in 1990 onder zijn vijftig miljoen zorgvuldig geïnventariseerde voorwerpen nog altijd de overblijfselen van circa veertigduizend 'non-Caucasian' personen, waaronder achttienduizend Amerikaanse Indianen.

Het probleem, hoe degenen die de wereld indelen zelf moeten worden ingedeeld, werd nijpend toen Linnaeus in zijn *Systema naturae* de mens in dezelfde taxonomische orde plaatste als de apen, de orde van de primaten. Ook al stelde hij direct vast dat de mens qua geest oneindig veel hoger stond dan die van enig dier. Sindsdien heeft de onmiskenbare verwantschap tussen mens en dier, die steeds nadrukkelijker werd, voortdurend voor onbehagen gezorgd. Blumenbach en anderen zochten onmiddellijk redenen (de intelligente hand) om een afzonderlijke taxonomische categorie voor de mens in het leven te roepen. Op die manier probeerden ze de afstand tussen de mens en de aap weer te vergroten. In de 19de eeuw vervolgens werd de evolutie van aap naar mens als vooruitgang naar beschaving gezien, waardoor andere primaten en al dan niet tentoongestelde 'wilden' op een nieuwe manier op een comfortabele afstand gehouden werden.

De diep verankerde overtuiging dat vooral westerse mensen als geestelijke – zelfbewuste, vrij willende, moreel verantwoordelijke – wezens een unieke waardigheid en *Sonderstellung* zouden hebben, heeft het we-

tenschappelijk onderzoek voortdurend parten gespeeld.⁸ Scheppings- en vooruitgangsverhalen van panoptische allure legitimeerden de onderwerping en overheersing van andere volken en andere soorten. De inheemse samenlevingen in de koloniën en hun in Europa tentoongestelde vertegenwoordigers werden neergezet als statische en achterlijke relictten uit een verleden dat het dynamische westen al lang achter zich gelaten zou hebben. Daarbij werden die anderen meestal als onbeschaafde, door driften bepaalde lichamen gezien en de Europeanen zelf vooral als beschaafde – dat wil zeggen hun eigen driften en lichamen in bedwang houdende – redelijke subjecten. Tegenwoordig spreken we niet meer van 'beschaving', in enkelvoud en als iets normatiefs, maar van 'culturen', in meervoud en descriptief. We spreken niet meer van 'rassen' als een hiërarchie van onveranderlijke typen, maar van een continuïteit van genenfrequenties, die geografisch en diachroon verschuiven.

In de voorgaande reflecties heb ik getracht het tentoonstellen van niet-westerse mensen in de koloniale tijd van een context te voorzien. Ik heb gewezen op het verband tussen het inventariseren en het controleren van landschappen, lichamen en soorten; op analoge, quasi-panoptische effecten van het visuele, het fotografische en het narratieve perspectief hierbij; en op symbolische en theatrale aspecten van tentoonstellingen en verzamelingen. Een van de indrukwekkendste voorbeelden van de complexe vervlechting van cognitieve, fysieke, visuele en symbolische beheersing is nog steeds het nooit tot stand gekomen panorama van de rassen in Bengalen. (RC)

Noten

- 1 Dit essay bouwt voort op R. Corbey, 'Ethnographic showcases, 1870-1930', *Cultural Anthropology* 8 (1993), pp. 338-369 en R. Corbey, 'Inventaire et surveillance: l'Appropriation de la nature à travers l'histoire naturelle', in C. Blanckaert (ed.), *Le Muséum au premier siècle de son existence*, Paris: Musée national d'Histoire Naturelle, 1997, pp. 541-557. Met dank aan mevrouw M.W. Blok voor de vertaling van dit artikel. Wie geïnteresseerd is in een meer gedetailleerde analyse kan in deze artikelen terecht.
- 2 Toby Appel, 'Science, popular culture and profit: Peale's Philadelphia Museum', *Journal of the Society for the bibliography of natural history* 9, 1980, pp. 619-634.
- 3 Mircea Eliade, *Le sacré et le profane*, Parijs: Gallimard, 1987, p. 32 e.v.
- 4 Bernard de Lacépède en George Cuvier, *La Ménagerie du Muséum National d'Histoire Naturelle*, Parijs, Miger enz., jaar X [1801], p. 7.
- 5 Edward T. Dalton, *Descriptive Ethnology of Bengal*, Calcutta: Office of the Superintendent of Government Printing, 1872, p. 3. Vgl. John Falconer, 'Ethnological photography in India, 1850-1900', *Photographic collector* 5, 1984-1986, pp. 16-46.
- 6 J.F. Watson en J.W. Kaye, *The People of India, a Series of Photographic Illustrations of the Races and Tribes of Hindustan*, Vols. 1-8, London: India Museum, 1872.
- 7 E.R.A. Serres, 'Observation sur l'application de la photographie à l'étude des races humaines', *Comptes rendus de l'Académie des Sciences*, deel XXI, 1845, p. 243 e.v.
- 8 Uitgewerkt in R. Corbey, *The Metaphysics of Apes: Negotiating the Animal-Human Boundary*, Cambridge & New York: Cambridge University Press, 2005.